

«Затверджую»

проректор з навчальної роботи
Національної музичної академії
імені П. І. Чайковського

В. О. Бондарчук
" 18 2024 року

ВИСНОВОК

спільного засідання кафедри суспільних наук та кафедри теорії та історії
культури Національної музичної академії
імені П. І. Чайковського
про наукову новизну, теоретичне та практичне
значення результатів дисертації

Бондарчук Ярослави Віталіївни

ГЕНЕЗА І ЕВОЛЮЦІЯ САКРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА ПРОВІДНИХ СПІЛЬНОТ ДАВНЬОГО СВІТУ

на здобуття наукового ступеня доктора мистецтвознавства
зі спеціальності 26.00.01 – Теорія та історія культури (мистецтвознавство)

Витяг з протоколу № 5
від 12 червня 2024 року

1. ПРИСУТНІ: Викладачі: докторка філософських наук, професорка, завідувачка кафедри суспільних наук Андрущенко Т.І.; доктор філософських наук, професор, професор кафедри суспільних наук Бровко М.М. (головуючий на засіданні, рецензент); докторка мистецтвознавства, професорка

кафедри теорії та історії культури, проректорка з наукової роботи академії Скорик А.Я.; доктор мистецтвознавства, професор, професор, кафедри теорії та історії культури Тишко С.В (рецензент); докторка культурології, доцентка, завідувачка кафедри теорії та історії культури Кривошея Т.О. (рецензент); докторка культурології, доцентка кафедри теорії та історії культури Бабушка Л.Д.; кандидат філософських наук, доцент кафедри суспільних наук Федоренко М.О.

Секретар: кандидат філософських наук, старший викладач кафедри суспільних наук Чорний Р.В.

2. СЛУХАЛИ: Про рекомендацію до захисту докторської дисертації Бондарчук Ярослави Віталіївни на тему «ГЕНЕЗА І ЕВОЛЮЦІЯ САКРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА ПРОВІДНИХ СПІЛЬНОТ ДАВНЬОГО СВІТУ» на здобуття наукового ступеня доктора мистецтвознавства зі спеціальності 26.00.01 – Теорія та історія культури (мистецтвознавство).

Висновок рецензентів:

- доктор філософських наук, професор, професор кафедри суспільних наук Бровко М.М.;
- доктор мистецтвознавства, професор, професор кафедри теорії та історії культури Тишко С.В.;
- докторка культурології, доцентка, завідувачка кафедри теорії та історії культури Кривошея Т.О.

Тему дисертаційної роботи затверджено на засіданні Вченої ради Національної музичної академії імені П. І. Чайковського (протокол № 8 від 11 квітня 2024 р.).

2.1. Дисертантка Бондарчук Ярослава Віталіївна повідомила про основний зміст, концептуальні положення та наукові результати дисертаційної роботи.

Бондарчук Я.В.: Шановні колеги, вашій увазі пропонується дисертаційне дослідження на тему «Генеza і еволюція сакрального мистецтва провідних спільнот Давнього світу».

Мета і завдання дослідження – простежити генезу та еволюцію сакрального мистецтва як відображення розвою релігійно-світоглядних уявлень

провідних спільнот Давнього світу в контексті осмислення гіпотези щодо відповідності історичних етапів духовної еволюції космічним циклам прецесії.

Для досягнення поставленої мети потрібно вирішити наступні дослідницькі завдання:

- проаналізувати стан наукової розробленості проблеми;
- окреслити поняттєвий апарат і розробити методологію дослідження;
- проаналізувати сакральні артефакти провідних спільнот Давнього світу як предмети матеріальної об'єктивації релігійно-світоглядних уявлень, акцентуючи увагу не на матеріальній феноменальній складовій, а на ноуменальній духовній сутності твору мистецтва;
- простежити динаміку формування і трансформації духовних смислів творів мистецтва у проекції на параметри їхнього існування в різних системах просторово-часових культурних координат;
- на підставі семантичного аналізу сакральних артефактів, створених водночас у різних куточках давнього світу, виявити, які релігійні вірування переважали у той чи інший період, простежуючи таким чином загальний розвиток релігійної думки людства, центральну (орогенічну) лінію духовної еволюції, презентовану досягненнями найрозвинутіших спільнот певного історичного періоду;
- проаналізувати праці щодо розвитку астрономії Давнього світу з метою виявлення походження назв і характеристик (релігійно-філософських описів) зодіакальних сузір'їв.
- порівняти релігійно-світоглядні ідеї і вірування, що були домінуючими в певний період на різних територіях Землі, з характеристикою головного в цей період зодіакального знака;
- з'ясувати, чи отримують відображення провідні релігійно-світоглядні ідеї певного історичного періоду в характеристиці домінуючого в цей період зодіакального знака не лише в часи розвинутих цивілізацій (коли давні астрономи визначали сузір'я, в якому сходить сонце в день весняного рівнодення, і пов'язували з ним головні ідеї свого часу), але й в епоху палеоліту й мезоліту, коли астрономія існувала в зародковому стані і людство не мало уявлень про зодіакальне коло;

Теоретичне значення дисертації Дисертаційна робота є комплексним дослідженням, у якому використано базові твердження та наукові відкриття археології, історії, філософії, релігієзнавства, мистецтвознавства та астрономії, поставлено і вирішено комплекс мистецтвознавчих і релігієзнавчих проблем, що дають змогу осмислити еволюцію сакрального мистецтва як закономірний процес духовної еволюції людства, кожний етап якої збігається в часі з обумовленою

явищем прецесії астрономічною епохою перебування точки перетину екліптики та екватора протягом 2150 років в певному знаку зодіакального кола. Теоретико-методологічна основа дисертації, її ключові положення й узагальнення можуть бути використані в подальших дослідженнях з питань теорії та історії світової та вітчизняної культури. Запропонована концепція еволюції сакрального мистецтва як етапів духовної еволюції людства, що отримують відображення в космічних циклах прецесії спонукає до подальшого наукового пошуку в напрямку рішення цієї складної культурологічної проблеми.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їх використання в навчальному процесі у викладанні базових курсів з «Історії та теорії світового мистецтва», «Історії релігій», «Історії релігійного мистецтва», «Історії світової та вітчизняної культури» у закладах вищої освіти, при написанні наукових робіт з історії релігії, культури та мистецтва, а також при розробці навчальних посібників для фахівців відповідного профілю.

Наукова новизна отриманих результатів базується на зіставленні даних історичних, культурологічних, релігієзнавчих, мистецтвознавчих та астрономічних наук та конкретизується у таких положеннях:

Уперше:

- простежено орогенічну лінію еволюції сакрального мистецтва як відображення динаміки духовного розвою провідних спільнот Давнього світу від зародження найдавніших релігійних уявлень у добу ашель 500 – 300 тисяч р. т. до створення релігійно-філософських систем світових релігій на межі I тисячоліття до н.е. – на початку нової ери; доведено, що в різних частинах давньої ойкумени в один і той самий час створювали подібні за своїм духовним смислом ритуальні твори мистецтва та пам'ятки сакральної архітектури, які відображали подібні релігійно-світоглядні ідеї, уявлення, культу й вірування;
- розглянуто етапи духовної еволюції в контексті осмислення гіпотези, висунутої в працях науковців другої половини ХХ – початку ХХІ ст. (Дж. де Сантільяни, Г. фон Дегенд, К. Раггла, М. Холла, О. Гурштейна, М. Чмихова, В. Юрковця та ін.) щодо відповідності історичних етапів духовного розвою людства астрономічним епохам, які визначаються часом перебування точки весняного рівнодення (перетину екліптики та небесного екватора) протягом 2150 років у певному знаку зодіакального кола;
- доведено, що головні релігійно-світоглядні ідеї і культу провідних спільнот людства певного історичного періоду пов'язувались давніми астрономами з характеристикою домінуючого в цей час зодіакального сузір'я, в якому сходило Сонце в день весняного рівнодення (тобто, в якому перебувала точка перетину екліптики та екватора протягом 2150 років);

- виявлено, що характерні особливості кожного етапу духовного розвитку отримали відображення в характеристиці домінуючого в цей період зодіакального знака не лише в часи давніх цивілізацій, коли астрономи самі давали характеристику головному сузір'ю, в якому сходило Сонце в день весняного рівнодення, але й в ті періоди, коли людина не знала зодіакального кола, що дозволяє вважати цей феномен наслідком дії надсвітового розуму, позначенням віх духовного розвитку людства;
- досліджено еволюцію сакрального мистецтва як відображення духовної еволюції людства в рамках поліонтичної парадигми і з позицій еволюційного креаціонізму, що виділяє світовий і надсвітовий рівні та матеріальний і духовний модуси буття, стверджує сумісність релігійних вчень про Бога і сучасних наукових знань, не виключаючи важливого значення матеріальних (економічних) і соціальних чинників у розвитку суспільства, стверджує, що Творцем світу є надсвітовий трансцендентний Абсолют, зв'язок з Яким і визначає розвиток духовної культури людства;
- пов'язано еволюцію сакрального мистецтва з трактуванням історичного розвитку людства з позицій постнекласичного тоталогічного підходу, згідно з яким, незважаючи на те, що всесвітньо-історичний процес диверсується на множини різноманітних формоутворень, однаково він розуміється цілісним (тотальним), а причиною єдності та цілісності історії є надсвітовий Абсолют.

Уточнено та доповнено:

–ключові терміни дослідження: «сакральне мистецтво», «духовна культура», «Давній світ», «релігійно-світоглядні уявлення», «релігійний культ», «магічний обряд», «артефакт», «дуальний принцип урівноваженого протистояння», «тріярусна модель всесвіту», «імантизація трансцендентності»;

–формулювання проблеми, яка лежить на перетині історичних, релігієзнавчих, мистецтвознавчих та астрономічних наук і полягає у взаємозв'язку історичних етапів духовної еволюції провідних спільнот Стародавнього світу з космічними епохами, що виникають внаслідок явища прецесії.

Набули подальшого розвитку:

- дослідження релігійно-світоглядних уявлень, культів, вірувань, магічних обрядів та відображення їх у мистецтві провідних спільнот Давнього світу;
- ідея можливості зодіакального датування давніх артефактів, не лише за зображеними на них символами сузір'їв зодіаку, домінуючих у певний історичний період (як це було запропоновано М.О. Чмиховим), а й за зображеннями, що відповідають головним культам тієї чи іншої

- астрономічної доби, зіставляючи і узгоджуючи такий спосіб з іншими методами датування;
- порівняльний аналіз релігійно-філософських систем провідних народів кінця I тисячоліття до н.е. – початку нової ери;
 - з'ясування проблеми впливу філософських концепцій Бога на формування образу божества в мистецтві провідних культур кінця I тисячоліття до н.е. – початку нової ери.

2.2. Запитання до дисертантки Бондарчук Я.В. та відповіді на них:

Докторка філософських наук, професорка, завідувачка кафедри суспільних наук Андрущенко Т.І.:

Шановна Ярослава Віталіївна, базовим поняттям Вашого дослідження є сакральне мистецтво. Як на Вашу думку, сакральне мистецтво - це те саме, що релігійне мистецтво, чи між цими поняттями є відмінності?

Бондарчук Я.В. Дякую за важливе запитання.

У багатьох визначеннях сакрального мистецтва ставиться знак рівності між поняттям «сакральний» і «релігійний». У Релігієзнавчому словнику термін «Сакральне» визначається як «наділене Божою благодаттю». Такими є релігійна віра, таїнства, особи, зведені у священницький сан, речі і дії, що відносяться до релігійного культу. Сакральне на відміну від мирського є релігійно санкціонованим». Використання категорії сакрального, – зазначає В.М. Шелюто, – цілком стосується релігійного мистецтва, яке завжди припускає існування трансцендентного начала. З допомогою художніх форм, що існують у такому мистецтві, здійснюється маніфестація сакрального. Трансцендентне начало існує немов за межами художньої форми. Воно пов'язує твори мистецтва з нескінченністю і вічністю, руйнуючи просторово-часову обмеженість. А. Лещенко, пише, що визначення релігійного мистецтва як сакрального обумовлено тим фактом, що у такому мистецтві основні акценти робляться не на художні засоби, образи чи ідеали, а на насичення його певними трансцендентними образами, тобто, тими образами, які є недосяжними для людського досвіду та раціонального аналізу. Ту ж саму головну рису сакрального мистецтва акцентує П.Е. Герчанівська, логічно доводячи, що для віруючої людини головним у мистецтві є не художній рівень, а саме релігійне навантаження твору, отже мистецтво виконує подвійну функцію: воно стає засобом збудження і посилення релігійних почуттів, але одночасно не втрачає своєї естетичної спрямованості. Зображуючи надприродне, воно не перестає виражати земні почуття і прагнення людей, створює земні чуттєві образи, отримані з навколишньої дійсності. Цілком погоджуючись з таким визначенням сакрального мистецтва, варто все ж зазначити, що є тонка відмінність між сакральним і релігійним мистецтвом, хоча й те і інше спрямоване на

трансцендентну надприродну реальність. Поняття релігійне є більш широким. А сакральним є те, що наділене метафізичною (надприродною) силою, як зазначають вищевказані дослідники, «божою благодаттю». Далеко не всі твори релігійного мистецтва (картини, скульптури на біблійні сюжети) є священними сакральними образами. Наприклад, всім відома картина Олександра Іванова «З'явлення Христа народу», або картина Івана Крамського «Христос у пустелі», або картини Миколая Ге «Тайне вечере», «Голгофа» є творами релігійного мистецтва, але ніхто не вважає їх сакральними (священними). Щодо артефактів первісного мистецтва, у релігійній свідомості палеоантропа і неантропа вони мали метафізичну надприродну силу, отже, були сакральними.

Доктор філософських наук, професор кафедри суспільних наук Бровко М.М.:

Шановна Ярослава Віталіївна, сутність Вашого дослідження полягає в доведенні гіпотези щодо відображення головних релігійно-світоглядних ідей кожного етапу духовної еволюції людства у характеристиці, тобто релігійно-філософському описі зодіакального знака, домінуючого в цей період. Це пов'язує роботу з астрологією. Чи можливе використання в науковій роботі даних астрології?

Бондарчук Я.В. Дякую за важливе запитання.

У роботах науковців, що досліджують археоастрономію Давнього світу, зокрема, у працях Клайва Раггlsa та Олександра Гурштейна, акцентується, що відповідність між домінуючими релігійно-світоглядними ідеями і культурами певного історичного періоду і характеристикою (релігійно-філософським описом) домінуючого у цей період зодіакального знака, в якому пересувається в той час точка перетину екліптики і екватора, приховує небезпеку хибного твердження про вплив енергій зодіакальних сузір'їв на духовний розвиток людства, яке не визнається сучасною наукою. У дисертації доводиться, що не зодіакальні сузір'я визначали релігійно-світоглядні ідеї, вірування і культури історичних епох, а навпаки, згідно з переважаючими в певні періоди релігійно-світоглядними ідеями, віруваннями і культурами давні астрономи давали характеристики зодіакальним сузір'ям. Зодіакальні сузір'я не впливають, а тільки фіксують (відображають) етапи духовного розвитку суспільства. Ця ідея є протилежною астрології. За висловом О. Гурштейна зодіак є системою символів, які відображають основні ідеї, що панують у певні історичні періоди. Проте, використання у дослідженні характеристик зодіакальних знаків, тобто релігійно-філософських описів ідей, принципів, понять, що з ними пов'язувалися, записаних на глиняних табличках Месопотамії від початку вивчення зодіакального кола та доповнених і розвинутих у подальші часи, є правомірним. Адже у Давньому світі астрономія була тісно пов'язана з

астрологією. У наш час астрологія вважається псевдонаукою, оскільки заперечує відкриті на сьогодні закони фізики. Проте, застосування запропонованого американським археоастрономом Клайвом Рагглом антропологічного принципу в оцінці астрології позбавляє це поняття негативної конотації. Для археолога чи антрополога, чий головний інтерес полягає в людській поведінці, а не в законах всесвіту, менш за все має значення, чи є аргумент науково підтверджений чи ні, а насамперед цікавить те, що люди протягом століть вірили у прямий зв'язок між подіями на небі і подіями на землі, і що це є невід'ємною частиною розуміння того, як влаштований світ. Астрологія була невід'ємною частиною нематеріалістичного світогляду давніх людей, які спостерігали за небом не тільки для того, щоб визначити термін виконання робіт для задоволення своїх фізичних потреб (вчасно розпочати полювання, посіяти зерно, зібрати урожай), але сприймали космос як вищий світ, що перебуває в концептуальній цілісності із ними та їхньою спільнотою (як невід'ємну частинку життя). У такому світлі і сама людина, і житло, і храм розглядались як «мікрокосм», що відображає і зміцнює структуру космосу в цілому. Таке світосприйняття людини і космосу як на одного цілого, змушувало людей повсякчасно спостерігати за небом і виявляти його вплив на земні події і на самих себе, щоб забезпечити гармонію свого існування. Астрологія була головною мотивацією інтересу людей до неба і розвитку астрономії. Ці дві галузі знання розвивались разом. Парадоксально, що астрологія, яка нині розглядається як антитеза сучасній науці, у вавилонські часи вимагала повного використання наукових знань і методів, що були розроблені до цього часу. Отже, відмінність між астрономією і астрологією є лише проблемою в контексті сучасного наукового способу розуміння світу. Приймаючи антропологічну точку зору, ми повинні усвідомити, що система мислення, включаючи переконання, які ми можемо описати як «астрологічні», самі по собі можуть являти собою способи розуміння світу, які є послідовними і логічними у своїх власних термінах. Те, що можна назвати наукою, і те, що можна назвати астрологією, в контексті альтернативної раціональності є досить суб'єктивним і відмінність між ними безумовно безглузда. Астрологію розуміли в трьох аспектах: 1) як віру в те, що небесні конфігурації можуть передвіщати майбутні події, 2) віру в те, що вони можуть впливати на характеристики та життя людей, найчастіше в момент їхнього народження, 3) віру в те, що вони безпосередньо впливають на земні події. Вплив космосу на земні події залежить від розташування зірок і сузір'їв і від їхніх характеристик – релігійно-філософських описів ідей, принципів, понять, які пов'язували з ними давні астрономи. Проте, ця головна ідея астрології про вплив зодіакальних сузір'їв на події і на людей не використовується в нашій праці, а навпаки заперечується. Натомість, використання характеристик зодіакальних знаків є необхідним для доведення його базової гіпотези щодо відображення головних релігійно-

світоглядних уявлень і культів певного історичного періоду в характеристиці домінуючого в цей період зодіакального знака не тільки в часи розвинутої астрономії, коли характеристики давались астрономами на підставі образного узагальнення головних ідей їх часу, але й в добу палеоліту і мезоліту, коли людство не знало зодіакального кола.

**Докторка культурології, доцентка кафедри теорії та історії культури
Бабушка Л.Д.:**

Ярослава Віталіївна, одним з найважливіших базових понять Вашого дослідження є термін «Стародавній світ», трактування якого в сучасній науковій літературі є суперечливим. Яке визначення цього поняття, на Вашу думку є найбільш правомірним?

Бондарчук Я.В. Дякую за цікаве запитання.

У енциклопедичних словниках з культурології та в численних працях науковців термін «Стародавній світ» охоплює проміжок часу від появи писемності в середині IV тисячоліття до н.е. до періоду середніх віків, який починається після падіння Римської імперії наприкінці V ст. н.е. Величезний проміжок часу до появи писемності називається «передісторією». Натомість, в історичних енциклопедіях термін «Стародавній світ» охоплює величезний проміжок часу, який починається не з появи писемності, а з появи людини 2, 7 мільйони років тому. Цей величезний проміжок часу дописемного людства називається не «передісторією», а «історією» людства. Враховуючи, що люди існують на нашій планеті близько 2,7 млн років, дописемний період складає в цілому 99, 998 % історії людства. Якщо цей величезний проміжок часу назвати «передісторією», то історії майже не залишиться. Більша частина історії досліджується за археологічними даними і лише 0,002 % за писемними джерелами. Історія визначається як наука, яка досліджує розвиток людства, спираючись не лише на писемні, а й на матеріальні джерела. Історія Давнього світу поділяється на історію (а не передісторію) первісного суспільства, історію Стародавнього Сходу та історію стародавніх Греції і Риму. Отже, у нашому дослідженні ми виходимо з того, що історію Стародавнього світу логічно починати з появи палеоантропа 2,5 – 2,7 млн р. т., який уже був людиною, хоча ще дуже примітивною, величезний часовий проміжок розвою дописемного людства був не передісторією, а частиною історії Давнього світу.

**Докторка культурології, доцентка, завідувачка кафедри теорії та історії
культури Кривошея Т.О.:**

Ярослава Віталіївна, яку роль у Вашому дослідженні відіграє міфологія давніх народів?

Бондарчук Я.В. Дякую за цікаве запитання.

Міфологія відіграла надзвичайно важливу роль у релігійному житті Давнього світу, особливо первісного суспільства. Усі релігійно-світоглядні уявлення давніх спільнот про богів, духів, предків-тотемів, про походження всесвіту і людини, створення небесних світил, космічні і природні явища і навіть про переміщення над землею мантиї зірок (як про це писали Джорджіо де Сантільяна і Герта фон Дегенд) були зафіксовані в міфах. Вони давали нехай спрощену, але цілісну інтерпретацію картини світу, гармоніювали відносини між людьми і природою, пояснювали всесвіт відповідно до інтелектуальних можливостей людини певного історичного періоду. Міфи зародились в первісному суспільстві як спосіб мислення і спосіб пізнання світу. В них органічно поєднувались елементи релігії, філософії, науки, мистецтва. Вони були дзеркалом духовного розвою суспільства.

У сучасній науці ставлення до міфу змінюється, оскільки між даними сучасної космології, геології, біології та інших природничих наук і космологічними моделями, переданими у міфах, виявляється чимало відповідностей. Якщо раніше під впливом тези про перевагу наукового знання панувала думка про те, що міфи є «примітивними наївними оповіданнями, з яких сміялись ще філософи античності», то нині міф перетлумачується як відображення в літературній формі буття, у якому природне і раціональне поєднується з надприродним і ірраціональним, як одкровення (інформація) вищого трансцендентного світу, письменна, якими цей світ накреслюється в іманентній свідомості, проекція цього світу в образах. Зневажливі і повчальні монолози атеїстів поступово змінюються спробами діалогів з нераціональними міфологічними системами мислення, оскільки в природі існує чимало явищ, які неможливо пояснити тільки раціонально. Важливо наголосити, що в різних народів на різних територіях давньої ойкумени в один і той же історичний період створювались подібні міфи, що свідчить про подібність релігійно-світоглядних уявлень.

**Кандидат філософських наук, доцент кафедри суспільних наук
Федоренко М.О.:**

Ярослава Віталіївна, в останньому розділі дисертації, аналізуючи концепцію Бога в провідних релігійно-філософських системах, сформованих наприкінці I тисячоліття до н.е. – на початку нової ери, Ви пишете, що спільною їх особливістю є «імантизація трансцендентності». Поясніть докладніше сутність цього терміну і наведіть конкретні приклади імантизації трансцендентності в різних релігіях.

Бондарчук Я.В. Дякую за цікаве запитання.

Порівняльний аналіз понятійних визначень найвищого божества в провідних релігійно-світоглядних системах індуїзму, буддизму, даосизму, конфуціанства, іудаїзму та християнства, свідчить, що, незважаючи на суттєві відмінності, їх

головною спільною рисою є осмислення антиномічної природи верховного бога, Його причетності трансцендентному та іманентному вимірам буття. Таке трактування найвищого божества було наслідком усвідомлення його як надсвітової субстанції. Якщо до цього часу боги уявлялись як матеріальні або енергетичні істоти, які існують в реальному світі, на землі, на небі, в космосі, то тепер божество розумілось як надсвітовий Абсолют. Таке розуміння бога неминуче ставило перед мислителями проблему його взаємодії з іманентним світом, що було б неможливо без визнання в ньому єдності антиномічних трансцендентного та іманентного начал.

Отже, універсальною ідеєю, притаманною всім світовим релігіям, сформованим наприкінці I тисячоліття до н.е. – на початку нової ери, стала ідея «іманентизації трансцендентності» – втілення надсвітового Абсолюту в матеріальний світ і з'явлення Його в цьому світі в різних природних образах, особливо, в образі людини. Одним з виявів цієї тенденції стало обожнення авторів релігійно-філософських вчень. Наприклад, якщо в ранньому буддизмі ідея існування надсвітового Абсолюту заперечувалась, засновник релігійно-філософської буддійської концепції – Сіддхартха Гаутама відмовлявся визнавати особистісного Творця, то на межі тисячоліть у школах Махаяни з'явилось вчення про вічний Абсолют – Аді-Будду, що має 3 тіла («Трикайя»), які можна розуміти як найвищий ярус абсолютного надбуття (Дхарма-кайя), середній проміжний ярус між надбуттям і буттям (Самбхога-кайя) та нижчий ярус земного буття (Нірмана-кайя), або як три сходинки від трансцендентної до іманентної сутності Бога. Хоча сам Сіддхартха Гаутама (Будда Шак'я-Муні) на питання, чи існує надсвітова субстанція, не відповідав та виступав проти свого культу, вважаючи себе лише вчителем, але не богом, наприкінці I тисячоліття до н.е. – на початку нової ери у практичній релігії буддистів він обожнюється, незважаючи на всі його застереження. Він усвідомлюється як Бог, Абсолют, матеріальний прояв вищої духовної сутності світобудови Дхарма-каї (першого тіла Аді-Будди), в індуїзмі верховні боги: Брахма, Вішну, Крішна і Шива трактуються як надсвітові духовні трансцендентні субстанції, які творять матеріальний іманентний світ і з'являються в ньому в різних аватарах (матеріальних формах виявлення духовної енергії). Автор релігійно-філософської концепції даосизму Лао-цзи на початку нової ери сприймається як втілення первоначала світу Дао. Конфуцій визнається еманациєю духовного абсолюту неба. У християнстві Христос осмислюється як Бог Син, втілене в матерію Слово Бога Отця. Головні віросповідні книги означених релігій: Дао-де Цзін, Рігведа, Махабхарата, Біблія вважаються вже не релігійно-філософськими трактатами, а одкровеннями божеств.

Головуючий: Чи є ще запитання до здобувачки? (Немає). Дякуємо за

відповіді.

3. ВИСТУПИЛИ:

Докторка мистецтвознавства, професорка, проректорка з наукової роботи Національної музичної академії імені П.І. Чайковського Скорик А. Я.

Актуальність дисертаційного дослідження Я. Бондарчук визначається тим, що в ньому орогенічна лінія еволюції сакрального мистецтва розглядається як відображення етапів духовного розвою провідних спільнот Давнього світу. Тема духовного розвою є актуальною завжди, але набуває особливої вагомості в наші дні, коли внаслідок секуляризації суспільства і панування в науці матеріалістичної парадигми людство все більше відходить від релігійності, забуваючи, що наука, філософія і релігія повинні поєднати свої зусилля у пізнанні істини і створенні інтегрованого світогляду. Прикладом плідної співпраці науки, релігії і мистецтва є духовна спадщина провідних спільнот Давнього світу (античних держав, цивілізацій Стародавнього Сходу і дописемного суспільства). Натомість, ні у вітчизняній, ні в зарубіжній науковій літературі не опубліковано ще узагальнюючої праці, у якій було б простежено генезу та еволюцію сакрального мистецтва як відображення духовного розвою від зародження найдавніших релігійно-світоглядних уявлень 500 – 300 тисяч років до н.е. до створення релігійно-філософських систем світових релігій наприкінці I тисячоліття до н.е. – напочатку нової ери. Авторка переконливо доводить, що мистецтво будь-якого часу і народу має світоглядне підпорядкування, зокрема, мистецтво досліджуваного періоду було тісно пов'язано зі світоглядом, у якому домінувала релігія.

Особливе значення має дослідження сакрального мистецтва дописемного первісного світу. У переважній більшості праць з всесвітньої історії культури та мистецтва головний наголос робиться на духовні надбання цивілізованого людства, що охоплює близько 6000 років, натомість величезному періоду дописемного суспільства, не приділяється належної уваги. Однією з головних причин цього є та, що первісні культові артефакти по-справжньому почали досліджувати лише з др. пол. XIX ст., долаючи панування креаційної парадигми, котра обмежувала історію всесвіту десятьма тисячами років. Хоча тепер у науці переважають теорії матеріалістичного та креаційного еволюціонізму, які визнають, що процес становлення людства розпочався приблизно 2,7 мільйони р. т., проте і при зовсім іншому стані науки вплив консервативної традиції позначається на зменшеному фактичному часовому охопленні в дослідженнях духовної культури та мистецтва первісного світу. У наш час, коли внаслідок численних археологічних відкриттів та удосконалення методів датування знайдених артефактів накопичилось достатньо матеріалу з історії дописемного суспільства, дослідження

початкових етапів сакрального мистецтва як відображення духовних пошуків первісної людини, стає особливо актуальним.

Дослідження історії сакрального мистецтва як відображення духовної еволюції людства дисертантка пов'язує з гіпотезою, що підіймається в працях як вітчизняних, так і закордонних вчених другої половини ХХ – початку ХХІ ст. (Джорджіо де Сантільяни, Герти фон Дегенд, Клайва Раггса, Менлі Холла, Олександра Гурштейна, Миколи Чмихова, Володимира Юрковця та ін.) і припускає відповідність історичних етапів духовного розвитку астрономічним епохам, які визначаються часом перебування точки весняного рівнодення (перетину екліптики та небесного екватора) протягом 2150 років у певному знаку прийнятого в сучасній астрономії зодіакального кола, в назві і характеристиці якого відображаються головні релігійно-світоглядні уявлення та культу цього періоду. Розглядаючи зв'язок етапів духовного розвитку з космічними циклами перебування точки перетину екліптики і екватора протягом 2150 років у певному знаку зодіакального кола, вище названі вчені спираються на культові артефакти, що належать до неоліту, енеоліту, періоду бронзи та раннього залізного віку, тобто часу коли давні астрономи самі давали характеристики зодіакальним знакам, узагальнюючи в них головні релігійно-світоглядні ідеї тієї чи іншої астрономічної доби. Проте історія людства та його духовного розвитку не обмежуються означеними періодами. Відкриття нових археологічних пам'яток первісного світу актуалізують продовження досліджень і дають необхідний матеріал для рішення проблеми, чи існує факт відображення головних релігійно-світоглядних уявлень палеоліту і мезоліту (часу, коли людство не знало астрономії) в характеристиках домінуючих у ці періоди зодіакальних знаків.

Теоретико-методологічною основою дослідження є системне узагальнення положень з величезного корпусу праць, присвячених історії світової культури, яке показало, що починаючи з ХVІІІ ст. у світовій філософсько-історичній думці чітко виявляються кілька напрямів щодо трактування культурної еволюції людства. Представники еволюційного прогресистського напрямку відстоювали ідею однолінійного всесвітньо-історичного процесу, головною рушійною силою якого, з погляду просвітників ХVІІІ ст. (Ш-Л. Монтеск'є, Ф-М. Вольтера, А-Р. Тюрго, М.Ж. Кондорсе та ін.), є людський розум, а з погляду представників еволюційної школи ХІХ ст. (Ф. Г. Клемма, А. Бастіана, Г. Спенсера, Д. Ф. Мак-Леннана, Д. Лаббока, Е. Тайлора, Л. Г. Моргана, Ф. Енгельса, К. Маркса, Л. Уайта, Д. Стюарта, М. Харріса, Д. Е. Ленські) – технічний прогрес, що обумовлює зміни в соціальних відносинах і в духовному розвитку. Антитезою до них є концепції Г.В.Ф. Гегеля, О. Шпенглера, П.Т. де Шардена, К. Ясперса, А. Тойнбі, на думку яких головним показником розвитку всіх цивілізацій є духовний розвиток, що приведе людство до Граду Божого (*Civitas Dei*), на надземний рівень історії, в інші виміри буття і

поєднає його з трансцендентною божественною духовною надреальністю. Крім праць з історії світової культури, дисертантка звертається до досліджень, присвячених генезі та еволюції ранніх форм релігійних вірувань (фетишизму, анімізму, магії, тотемізму та ін.) та відображенню їх у мистецтві первісного суспільства (Ж.Б. де Перта, Д. Мак-Леннана, Ф. Ратцеля, Р. Маретта, С. Рейнака, Дж. Фрезера, А. Бейля, А. Леруа-Гурана, А. Ламінг-Емперер, М. Еліаде, О. Маршака, В. Кабо, К. Хентце, Ф. Еджа, Ш.Ж. Вальквіві, Д. Крвавича, В. Овсійчука, С. Черепанової, Л. Залізняка, О. Куліша, Д. Телегіна, В. Даниленко, Д. Короля, Н. Бурдо, М. Відейко, С. Пустовалова, С. Торопа, М. Бандерівського), до творів, присвяченим головним культам і міфам Давнього Сходу та античного світу (Геракліта, Юліана, Прокла Діадоха), до матеріалів археологічних досліджень закордонних та вітчизняних науковців XIX – поч. XXI ст. (Д. Пейроні, Е. Картальяка, М. Буля., Ж. Л. Капітана, М. де Сатуоли, Н. Кастере, К. Шмідта, Л. Санчідріана, С. Кукоса, Н. Горен-Інбар, В. Хвойки, О. Ситника, О. Черниша, П. Двойченка, М. Ернста, І. Шовкопляса, О. Корвін-Піотровського, Е. Овчинникова, Д. Черновола, Д. Желаги, В. Чабанюка, М. Остапенка) з метою використання описів виявлених ними сакральних об'єктів та артефактів Давнього світу. Для виявлення характерних спільних рис світоглядно-філософських концепцій головних релігій, сформованих наприкінці I тисячоліття до н.е. – на початку н.е. використано ідеї з аналізу базових трактатів буддизму (Гуан Сіна, Алана Уолліса), індуїзму (Флада Гевіна), даосизму і конфуціанства (Дун Чжуан Шу), іудаїзму (Раббі Аківи, Шимона Бара Іохая), а також твори ранньохристиянських апологетів і філософів (Мученика Аристида, Климента Олександрійського, Феофіла Антіохійського, Іполита Римського, Іринія Ліонського, Іустина-філософа, Тертуліана, Орігена), біблійні тексти (Першу книгу Єноха, Третю книгу Єздри). Для визначення системи художніх прийомів іконопису, зокрема, особливостей іконографії Христа використано теорії Плотіна та Псевдо-Діонісія Ареопагіта.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що, на основі зіставлення даних історичних, культурологічних, релігієзнавчих, мистецтвознавчих та астрономічних наук у ній доведено відображення головних релігійно-світоглядних ідей, вірувань і культів певного історичного періоду в характеристиці домінуючого в цей період зодіакального знака, в якому в цей час пересувається точка перетину екліптики та екватора (точка весняного рівнодення), виявлено, що характерні особливості кожного етапу духовного розвою отримали відображення в характеристиці домінуючого в цей період зодіакального знака не лише в часи давніх цивілізацій, коли астрономи самі давали характеристику головному сузір'ю, в якому сходило Сонце в день весняного рівнодення, але й в ті періоди, коли людина не знала зодіакального кола, що дозволяє вважати цей феномен наслідком дії надсвітового розуму, позначенням віх духовного розвою людства. Отже, еволюцію сакрального

мистецтва як відображення еволюції духовної культури досліджено в рамках поліонтичної парадигми, що визнає матеріальний природний та надприродний духовний яруси буття, і з позицій еволюційного креаціонізму, який, не виключаючи важливого значення матеріальних (економічних) і соціальних чинників у розвої суспільства, стверджує, що Творцем світу є надсвітовий трансцендентний Абсолют, зв'язок з Яким і визначає розвиток духовної культури людства. Еволюцію сакрального мистецтва пов'язано з трактуванням історичного розвитку з позицій постнекласичного (тоталлогічного) підходу, згідно з яким, незважаючи на те, що всесвітньо-історичний процес диверсується на множину різноманітних формоутворень, однаково він розуміється цілісним (тотальним), а причиною єдності та цілісності історії є надсвітовий Абсолют – Бог.

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їх використання в навчальному процесі у викладанні базових курсів з «Історії та теорії світового мистецтва», «Історії релігій», «Історії релігійного мистецтва», «Історії світової та вітчизняної культури» у закладах вищої освіти, при написанні наукових робіт з історії релігії, культури та мистецтва, а також при розробці навчальних посібників для фахівців відповідного профілю.

Особистий внесок здобувача. Докторська дисертація написана без співавторів. Положення наукової новизни і висновки отримані дослідницею самостійно. Робота актуальна, новаторська та креативна.

Апробація. Результати дисертаційного дослідження апробовані на всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях. Основні положення дисертації викладено у 28 наукових працях, із них 25 одноосібні та 3 колективних, у тому числі: 1 монографія «Історія релігійного мистецтва як відображення духовної еволюції людства в космічних циклах прецесії», 26 статтях, з яких 18 у наукових фахових виданнях України, 3 статті, що індексуються у міжнародній науково-метричній базі даних Web of Science, 3 статті у наукових періодичних виданнях інших держав, 2 статті апробаційного характеру, 1 монографія, яка додатково відображає результати дисертації. У дисертантки є необхідна кількість наукових публікацій, що висвітлюють основні ідеї і висновки дослідження не лише у фахових журналах категорії В, а й в журналах категорії А, а також в збірниках всеукраїнських та міжнародних конференцій. Таким чином, результати всіх розділів дисертаційної роботи мають відображення в достатній кількості статей, що свідчить про належну апробацію на високому рівні.

Оцінка змісту дисертації. Робота складається зі вступу, п'яти розділів, дев'ятнадцяти підрозділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи – 623 с., у тому числі основного тексту – 508 с. У вступі дано обґрунтування актуальності теми, мета та завдання дослідження, а також наукова новизна і практичне значення отриманих результатів.

У першому розділі – «ПАРАДИГМАЛЬНА ОСНОВА ДОЛІДЖЕННЯ ЕВОЛЮЦІЇ САКРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА», що складається з трьох підрозділів, – здійснено аналіз літератури з досліджуваної проблеми, охарактеризовано зміст та специфіку джерельної бази, прояснено предметний зміст «ключових» термінів і понять та викладено теоретико-методологічні основи дослідження еволюції сакрального мистецтва в рамках поліонтичної парадигми, яка визнає два модуси буття: матеріальний і духовний, що позбавляє від однобічних суджень, які були б неминучі в разі розгляду лише з матеріалістичної або з ідеалістичної точки зору, і сприяє об'єктивності умовиводів.

Другий розділ «САКРАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО ДОБИ ПАЛЕОЛІТУ» присвячено розгляду культових артефактів первісного суспільства, які виникали в часовому проміжку від пізнього ашелю до мезоліту (500/300 тис. р. т. – 11 тис. р. до н.е.), розглядається одна з найбільш важливих проблем культурології, релігієзнавства, мистецтвознавства та історії – визначення часу зародження релігійних уявлень і сакрального мистецтва, виникнення культу каменів, сонця і вогню, наголошується, що найважливішим досягненням сакрального мистецтва наприкінці доби мустьє стало створення візуальних натуралістичних зображень тварин і людей (Молодове I, Пронятин, Нерха, Чокурча), оскільки знакових малюнків для задоволення релігійних потреб вже було недостатньо. Артефакти пізнього палеоліту розглядаються як предмети матеріальної об'єктивації релігійних культів Місяця, зодіакальних зірок і сузір'їв, промислових тварин, жінки як продовжувачки роду, і співвідносяться з характеристиками зодіакальних знаків, доміантних на час їх зародження.

Третій розділ «РОЗВИТОК САКРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА ПРОВІДНИХ СПІЛЬНОТ МЕЗОЛІТУ (XI – V ТИС. ДО Н.Е.)» присвячено виявленню характерних особливостей релігійного життя та художньої творчості, обумовлених низкою економічних і соціальних чинників, зокрема виникненням на Близькому Сході постійних поселень і перетворенням «до суспільства» бродячих племен на ранньокласове суспільство. Розглядаються нові культу лідерів, предків, Великої Богині-Матері і Бога-Чоловіка, божеств-близнят, що отримали відображення в характеристиках домінуючих на той час зодіакальних знаків Лева, Рака, Близнят.

У четвертому розділі «САКРАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО ТА АРХІТЕКТУРА ДОПИСЕМНИХ СПІЛЬНОТ І ДАВНИХ ЦИВІЛІЗАЦІЙ ДОБИ НЕОЛІТУ ТА ЕНЕОЛІТУ (V – III ТИС. ДО Н.Е.)» розглядаються земляні та кам'яні структури, які стали глобальним нововведенням і однією з найхарактерніших ознак релігійного життя того часу внаслідок усвідомлення Землі як частки космосу у взаємодії з Сонцем, Місяцем, зірками. Акцентується, що всі види мегалітичних структур (кургани, гіпогеї, кам'яні та земляні сакральні кола, храми) будувались з метою – «підключити» Землю до енергетичних потоків космічних об'єктів. Ця ідея

визначала головний принцип побудови та особливості архітектурної естетики мегалітичних споруд, розрахованих на проникнення в особливі дні сонцестоянь і рівнодень в середину споруди променя світла, що вважалось містичним поєднанням Матері-Землі з чоловічим божеством Сонця. Золотий вік мегалітичного будівництва припадає на період 4 500 – 2500 р. до н.е., що в основному збігається з часом переміщення точки весняного рівнодення в зодіакальному знаку Тельця (4 300 – 2 150 р. до н. е.), який давні астрономи вважали першим знаком стихії землі і символом планети Земля, підкреслюючи його зв'язок з космосом. На особливу увагу заслуговує підрозділ «Відображення культів Матері-Землі, Сонця та сил природи в мистецтві Трипільської культури», де аналізуються артефакти, які показують подібність релігійно-світоглядних уявлень трипільців з іншими провідними культурами того часу: Діспілію, Яншао, Дзьомон, Вінча, Хаджилар. Характерною їх ознакою є поєднання культу жінки-матері з культом землі, і переростання його в культ Великої Богині-Матері, який витісняє головний у попередню добу культ двійні жіночих божеств-близнят і синтезується з численними кльтами небесних світил, сил природи і тварин, зокрема, з культом бика, що символізує могутнє тіло Землі, та з культом змії, що вважається духом землі. Очевидна подібність символів «прото Інч Ян» в трипільській і китайській культурі Шицзяхе (2800 – 2300 р. до н.е.), який постулює усвідомлення всесвіту як динамічної дії протилежних начал.

У п'ятому розділі «ЕВОЛЮЦІЯ САКРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА І АРХІТЕКТУРИ ПРОВІДНИХ НАРОДІВ ДОБИ БРОНЗИ ТА РАНЬОГО ЗАЛІЗНОГО ВІКУ» визначаються характерні особливості мегалітичних структур II – I тисячоліття до н.е. в порівнянні зі структурами IV – III тисячоліття до н.е. Акцентується, що в добу бронзи і раннього залізного віку провідними пам'ятками мегалітичного будівництва стають структури не з величезною масою каміння і землі, зокрема, так звані «кургани проходження», а кам'яні кола та ряди менгірів, що обумовлюється домінацією культу сонця. Релігійна думка все більше відриваючись від земного світу, пов'язує головне божество не з матеріальною стихією землі, а з енергетичною (світло-тепловою) стихією Сонця, «дематеріалізує» божество. Це призводить до того, що в релігійному житті головними стають споруди, в яких не матерія переважає над простором, а, навпаки, простір переважає над матерією. Постулюється думка, що найбільш характерною особливістю релігійного життя цього періоду є культу героїв: сміливих воїнів, мудрих правителів, духовних проводирів. Цьому сприяли бурхливі події епохи, які відкривали значно більші можливості для самореалізації особистості в різних сферах життя. Простежується нове трактування верховного бога в єдності антиномічних трансцендентного та іманентного начал у провідних релігійно-світоглядних системах: буддизму, індуїзму, даосизму, конфуціанства та християнства, що

отримує відображення в характеристиці домінантного від початку нової ери зодіакального знака Риб, визначальним принципом якого вважається єдність антиномій.

Список літератури є багатограним, має багато вітчизняних і зарубіжних джерел.

Отже, подана дисертація свідчить про самостійність і креативність дисертантки, її вміння аналізувати та усвідомлювати проблему, бути готовою її розв'язувати за допомогою методологій, які є актуальними та плідними в сучасній науці.

За актуальністю, новизною отриманих результатів, опублікованих публікацій, обґрунтованістю висновків дисертаційна робота **БОНДАРЧУК ЯРОСЛАВИ ВІТАЛІЇВНИ** «Генеза та еволюція сакрального мистецтва провідних спільнот Давнього світу», є завершеною науковою працею, має всі необхідні ознаки дослідницької роботи, на основі якої може бути присуджений науковий ступінь доктора мистецтвознавства за спеціальністю 26.00.01 – Теорія та історія культури (мистецтвознавство).

ВИСНОВОК РЕЦЕНЗЕНТІВ

про наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів дисертації Бондарчук Ярослави Віталіївни «Генеза і еволюція сакрального мистецтва провідних спільнот давнього світу».

*Доктор філософських наук, професор, професор кафедри суспільних наук
Бровко М.М.*

Як би скептично не ставились в сучасному світі науки, в якому панує матеріалістична парадигма, до того, що називають «вищим духовним світом», не підлягають сумніву релігійні коріння всіх культур, що існують тепер і існували колись. Втілена в історичний вираз, що періодично оновлюється, релігійність є одним з найстійкіших контрфорсів будь-якого суспільства. Від ашельської доби до сьогодення людство охоплено процесом богопізнання. У своєму дослідженні, спираючись на релігійні артефакти як приклади матеріальної об'єктивації релігійних вірувань, авторка простежує еволюцію цього процесу, етапи духовного розвою людства, представлені досягненнями найбільш розвинутих суспільств певного історичного періоду, які торують дорогу всьому людству. У дисертації підіймається проблема, яка як у вітчизняній, так і в зарубіжній науці, знаходиться на початковій стадії розробки. У працях Джорджіо да Сантільяни, Клайва Раггла, Менлі Холла, Олександра Гурштейна, Миколи Чмихова було висловлено думки (ідеї), що етапам духовної еволюції людства відповідають астрономічні епохи тривалістю 2150 років, що визначаються перебуванням умовної точки перетину екліптики та екватора у певному знаку зодіакального кола, оскільки головні особливості релігійного життя

певного історичного періоду (провідні релігійні ідеї і культу) відповідають назві і характеристиці, даній давніми астрономами домінуючому в цей час зодіакальному знаку. Аналізуючи величезний пласт археологічних артефактів (більше 800 одиниць) дослідниця зробила спробу підтвердити правомірність цієї гіпотези, що дало позитивні результати. На підставі аналізу артефактів, які мають біль-менш точне датування, авторка визначає, які релігійні культу, вірування, ідеї виникали у певні історичні періоди і зіставляє їх з характеристикою зодіакального сузір'я, домінуючого на момент їх виникнення. Таке зіставлення доводить їх відповідність. Використовуючи сотні фактів археологічних досліджень, Я. Бондарчук не вириває їх з наукового контексту, не перекручує і не підлаштовує під свою теорію, намагаючись бути якнайбільше об'єктивною дослідницею. Однак, необхідно зауважити, що простежуючи головну орогенічну лінію духовної еволюції людства, представлену досягненнями провідних суспільств, які йшли в авангарді, торуючи дорогу іншим спільнотам, авторка майже не розглядає бічні відгалуження від цієї орогенічної лінії (мистецтво народів Америки, Африки, Австралії). У перспективі бажано «вписати» художню творчість цих народів у загальну картину розвою світового сакрального мистецтва.

В цілому дисертація Я. Бондарчук «Гене́за і еволю́ція сакра́льного мистецтва провідних спільнот Давнього світу» є самостійним дослідженням, написаним на науковому рівні, який відповідає дисертації на здобуття звання доктора мистецтвознавства.

Доктор мистецтвознавства, професор Тишко С.В.

Наукова вартість дослідження Я. Бондарчук визначається насамперед тим, що в ньому піднімається проблема, яка ще не була об'єктом фундаментальних досліджень ні закордонних, ні вітчизняних науковців. Насьогодні накопичено сотні археологічних артефактів, написано сотні статей і книг, що стосуються дослідження окремих археологічних об'єктів, є величезний пласт праць, присвячених дослідженню духовної культури різних спільнот в різні історичні періоди. Проте праці, як б синтезували більшу частину накопиченого на сьогодні багатющого матеріалу і узагальнила в логічній послідовності духовні досягнення різних часів і народів у єдину систему, ще не було опубліковано у науковій літературі. У цьому полягає новизна і актуальність праці Я. Бондарчук. У ній вперше простежується духовна еволюція людства від зародження найдавніших релігійних вірувань і культів у ашельську добу (500 – 300 тисяч років до н.е.) до виникнення світових релігій наприкінці 1 тисячоліття до н.е. – на початку нової ери. Авторка поставила перед собою надзвичайно складне завдання – зіставити етапи духовного розвою суспільства з фактами космічної історії світу, точніше, з астрономічними епохами, які визначаються перебуванням точки перетину

екліптики та екватора внаслідок явища прецесії протягом 2150 років по чергово у знаках зодіакального кола. На основі ґрунтового аналізу сотень більш-менш точно датованих культових артефактів, які розглядаються як предмети матеріальної об'єктивації релігійних вірувань, дослідниця відтворює шлях духовної еволюції (богопізнання) від найдавніших релігійних уявлень ашельської доби до створення світових релігій наприкінці 1 тисячоліття до н.е. – на початку нової ери, визначає, які культу та ідеї зароджувались у провідних спільнотах людства у певні історичні епохи. Зіставляючи провідні релігійні вірування та ідеї певної історичної доби з характеристикою домінуючого в цей період зодіакального знака (в якому знаходилась точка перетину екліптики та екватора (точка весняного рівнодення), авторка доходить висновку про те, що давні астрономи давали характеристики домінуючим зодіакальним сузір'ям відповідно до головних культів, які панували у цей період. Недоліком дисертації є те, що авторка не в повній мірі використовує артефакти, роздобуті в результаті розвідок і розкопок українських археологів, надаючи перевагу дослідженням закордонних вчених. В цілому дисертація відзначається логічною послідовністю у викладенні матеріалу, чіткою структурою, аргументованістю висновків, достатньою кількістю використаних наукових джерел. Отже, дисертаційне дослідження «Генеza і еволюція сакрального мистецтва провідних спільнот Давнього світу» є вагомим внеском у вирішення поставленої проблеми, що лежить на міждисциплінарному перетині астрономічних, історичних, релігієзнавчих та мистецтвознавчих наук, характеризує дослідницю як глибокого фахівця, який обізнаний у науковій літературі, вдало застосовує класичні та новітні методології до предмету свого дослідження, має цілісний філософський світогляд, і гідний присвоєння звання доктора мистецтвознавства.

Докторка культурології, доцентка, завідувачка кафедри теорії та історії культури Кривошея Т.О.

Наукова новизна дисертаційного дослідження Ярослави Бондарчук визначається тим, що вперше мистецтво первісного суспільства, якому зазвичай у багатотомних загальних історіях мистецтва приділяється відносно небагато сторінок, і яке у часовій експоненті історії людства займає 99,998%, розглянуто поетапно від його зародження в період ашелью 500 – 300 тисяч років тому до початку нової ери. Кожний давній артефакт розглядається як зображення сакралізованого об'єкта природи, без якого неможливим було життя первісної людини. Аргументовано доведено, що в первісному суспільстві не існувало «мистецтва для мистецтва» (виключно для естетичної насолоди). Хоча будь-який твір виконував і аксіологічну, і ґносеологічну, і естетичну, і соціальну функції, передаючи наступним поколінням набуті знання, моральні принципи, і сприяючи

згуртуванню людей в єдиний колектив, головним призначенням давніх артефактів була їх релігійна функція як магічних предметів, які мають містичний зв'язок з відображеними в них обоженними об'єктами. Базуючись на послідовному аналізі сотень культових артефактів, починаючи від палеоліту до початку нової ери, Я. Бондарчук послідовно доводить гіпотезу, висунуту в працях закордонних і вітчизняних вчених другої половини ХХ – початку ХХІ століття, щодо відповідності історичних етапів духовної еволюції людства астрономічним епохам, обумовленим явищем прецесії.

Однак, шлях богопізнання, яким охоплено все людство, не завершується на початку нової ери. Поза межею дисертації залишилось 20 віків, що можливо пояснюється значно більшою вивченістю релігійного мистецтва цього часу, ніж мистецтва Давнього світу. У подальшому бажано продовжити дослідження в цьому напрямку і довести розгляд еволюції сакрального мистецтва до нинішнього часу.

В цілому, дисертація Бондарчук Ярослави Віталіївни «Генеза і еволюція сакрального мистецтва провідних спільнот Давнього світу» відповідає сучасним вимогам, є завершеною науковою працею і може бути подана до захисту у відповідній спеціалізованій вченій раді Національної академії музичного мистецтва імені П. І. Чайковського.

4. УХВАЛИЛИ:

Наукову доповідь Бондарчук Я.В., у якій висвітлено основні наукові результати дисертаційної роботи, взяти до уваги.

Прийняти такі **ВИСНОВКИ** щодо дисертаційної роботи Бондарчук Ярослави Віталіївни «Генеза і еволюція сакрального мистецтва провідних спільнот Давнього світу».

4.1. Актуальність теми дослідження. Актуальність теми та її зв'язок із планами науково-дослідних робіт.

Сакральне мистецтво є одним з найважливіших компонентів духовної культури будь-якого періоду історії людства, а щодо первісного часу – це не лише найголовніше, а й єдине джерело, що дозволяє простежити духовну динаміку дописемного суспільства, яке на певному етапі розвою освоює не лише матеріальний світ, але й намагається досягнути вищий рівень буття, надприродну трансцендентну реальність. Еволюція сакрального мистецтва є відображенням духовної еволюції людства. Тема духовного розвою є актуальною для всіх часів, але набуває особливої вагомості в наші дні, коли внаслідок секуляризації суспільства і панування в науковому світі матеріалістичної парадигми людство все більше відходить від релігійності, забуваючи, що наука, філософія і релігія повинні поєднати свої зусилля у пізнанні істини і створенні інтегрованого світогляду. Прикладом плідної взаємодії науки, релігії і мистецтва є духовна спадщина

провідних спільнот Давнього світу (античних держав, цивілізацій Стародавнього Сходу і дописемного суспільства). Дисертаційне дослідження Я.В. Бондарчук є спробою простежити орогенічну (центральну) лінію духовного розвитку людства від зародження найдавніших релігійно-світоглядних уявлень 500 – 300 тисяч р. т. до створення релігійно-філософських систем світових релігій наприкінці I тисячоліття до н.е. – напочатку нової ери, базуючись на послідовному аналізі сакральних артефактів, як предметів матеріальної об'єктивації релігійно-світоглядних уявлень. Розглядаючи еволюцію сакрального мистецтва як найважливішу складову культурного розвитку людства, дослідниця спирається на величезний корпус праць з історії світової культури (Дж. Віко, Вольтера, Тюрго, Кондорсе, Монтеск'є, Гердера, Гегеля, Клемма, Спенсера, Мак-Леннана, Лаббока, Тайлора, Моргана, Рюкерт, Шпенглера, Боаса, Ратцеля, Ясперса, Тойнбі), залучаючи ідеї, теорії, концепції філософів, культурологів, релігієзнавців, які зробили вагомий внесок у цю царину знань. Оскільки з численних векторів прогресу найбільш вивченим є технічний, а духовна еволюція, особливо дописемного суспільства, на яке припадає 99,998 % історії людства, досліджена в значно меншому ступені, особлива увага приділяється духовній культурі провідних спільнот первісного світу. У наш час, коли внаслідок численних археологічних відкриттів та удосконалення методів датування артефактів накопичилось достатньо матеріалів, дослідження початкових етапів духовної еволюції людства на базі культових артефактів стає особливо актуальним.

Дослідження еволюції духовної культури провідних спільнот Давнього світу здобувачка пов'язує з гіпотезою, яка підіймається в працях як вітчизняних, так і закордонних дослідників другої половини XX – початку XXI ст. (Джорджіо де Сантільяни, Герти фон Дегенд, Клайва Раггла, Менлі Холла, Олександра Гурштейна, Миколи Чмихова, Володимира Юрковця та ін.), що припускає відповідність історичних етапів духовного розвитку астрономічним епохам, які визначаються часом перебування точки весняного рівнодення (перетину екліптики та небесного екватора) протягом 2150 років у певному знаку зодіакального кола внаслідок явища прецесії – обертання земної осі по круговому конусу. Ця відповідність виявляється в тому, що головні релігійно-світоглядні уявлення певного історичного періоду отримують відображення в назві і характеристиці (релігійно-філософському описі) домінуючого в цей період зодіакального знака, в якому протягом 2150 років перебуває точка весняного рівнодення. Ця гіпотеза викликає діаметрально протилежні оцінки з боку науковців – від повного несприйняття і заперечення до зацікавлення і намагання знайти докази для підтвердження поставленого в ній питання. Саме з таких позитивних позицій

розглядається проблема в працях М. Чмихова, О. Гурштейна, К. Раггла, які стали теоретичною базою дослідження Я.В. Бондарчук.

Розглядаючи цей феномен, вище названі вчені спираються на артефакти, що належать до неоліту, енеоліту, періоду бронзи та раннього залізного віку, тобто, до часу коли давні астрономи самі давали характеристики зодіакальним знакам, узагальнюючи в них головні релігійно-світоглядні ідеї тієї чи іншої астрономічної доби. Проте історія людства та його духовного розвою не обмежуються означеними періодами. Відкриття нових археологічних пам'яток первісного світу актуалізують продовження досліджень і дають необхідний матеріал для рішення проблеми, чи існує факт відображення головних релігійно-світоглядних уявлень палеоліту і мезоліту (часу, коли людство не знало астрономії) в характеристиках домінуючих у ці періоди зодіакальних знаків. У цьому полягає одне з головних завдань даної дисертаційної роботи.

4.2. Об'єктом дослідження є сакральне мистецтво провідних спільнот Давнього світу від пізнього ашелю до початку нової ери. Предметом дослідження – процеси виникнення, розвитку та трансформації сакрального мистецтва означеного періоду в домінуючих спільнотах Давнього світу (на матеріалах культур первісного суспільства, Давнього Сходу та античних держав).

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що, на основі зіставлення даних історичних, культурологічних, релігієзнавчих, мистецтвознавчих та астрономічних наук у ній простежено орогенічну лінію еволюції сакрального мистецтва як відображення динаміки духовного розвою провідних спільнот Давнього світу від зародження найдавніших релігійних уявлень у добу ашель 500 – 300 тисяч р. тому до створення релігійно-філософських систем світових релігій на межі I тисячоліття до н.е. – на початку нової ери в контексті осмислення гіпотези щодо відображення головних релігійно-світоглядних ідей, вірувань і культів певного історичного періоду в характеристиці домінуючого в цей період зодіакального знака, в якому в цей час проходить точка перетину екліптики та екватора (точка весняного рівнодення).

Наукова новизна розкривається в наступних положеннях, які виносяться на захист:

Уперше:

- простежено орогенічну лінію еволюції сакрального мистецтва як відображення динаміки духовного розвою провідних спільнот Давнього світу від зародження найдавніших релігійних уявлень у добу ашель 500 – 300 тисяч р. тому до створення релігійно-філософських систем світових релігій на межі I тисячоліття до н.е. – на початку нової ери;
- доведено, що в різних частинах давньої ойкумени в один і той самий час

створювали подібні за своїм духовним смислом ритуальні твори мистецтва, які відображали подібні релігійно-світоглядні ідеї, уявлення, культу й вірування, отже, різні спільноти проходили однакові етапи еволюції духовної культури;

- розглянуто етапи духовної еволюції в контексті осмислення гіпотези, висунутої в працях науковців другої половини ХХ – початку ХХІ ст. (Джорджіо де Сантільяни, Герти фон Дегенд, Клайва Раггла, Менлі Холла, Олександра Гурштейна, Миколи Чмихова, Володимира Юрковця та ін.) щодо відповідності історичних етапів духовного розвою людства астрономічним епохам, які визначаються часом перебування точки весняного рівнодення (перетину екліптики та небесного екватора) протягом 2150 років у певному знаку зодіакального кола;
- доведено, що головні релігійно-світоглядні ідеї і культу провідних спільнот людства певного історичного періоду пов'язувались давніми астрономами з характеристикою домінуючого в цей час зодіакального сузір'я, у якому сходило Сонце в день весняного рівнодення (тобто, в якому перебувала точка перетину екліптики та екватора протягом 2150 років);
- виявлено, що характерні особливості кожного етапу духовного розвою отримали відображення в характеристиці домінуючого в цей період зодіакального знака не лише в часи давніх цивілізацій, коли астрономи самі давали характеристику головному сузір'ю, в якому сходило Сонце в день весняного рівнодення, але й в ті періоди, коли людина не знала зодіакального кола, що дозволяє вважати цей феномен наслідком дії надсвітового розуму.
- досліджено еволюцію сакрального мистецтва як відображення еволюції духовної культури людства в рамках поліонтичної парадигми, що визнає матеріальний природний та надприродний духовний модули буття, і з позицій еволюційного креаціонізму, який, не виключаючи важливого значення матеріальних (економічних) і соціальних чинників у розвої суспільства, стверджує, що Творцем світу є надсвітовий трансцендентний Абсолют, зв'язок з Яким і визначає розвиток духовної культури людства;
- пов'язано еволюцію сакрального мистецтва з трактуванням історичного розвитку з позицій постнекласичного (тоталлогічного) підходу, згідно з яким, незважаючи на те, що всесвітньо-історичний процес диверсується на множину різноманітних формоутворень, однаково він розуміється цілісним (тотальним), а причиною єдності та цілісності історії є надсвітовий Абсолют – Бог.

Уточнено та доповнено:

- ключові терміни дослідження: «сакральне мистецтво», «духовна культура», «Давній світ», «релігійно-світоглядні уявлення», «релігійний культ», «магічний обряд», «артефакт», «художня творчість», «дуальний принцип урівноваженого протистояння», «триярусна модель всесвіту», «імантизація трансцендентності».
- формулювання проблеми, яка лежить на перетині історичних, релігієзнавчих, мистецтвознавчих та астрономічних наук і полягає у взаємозв'язку історичних етапів духовної еволюції провідних спільнот Давнього світу з космічними епохами, що виникають внаслідок явища прецесії.

Набули подальшого розвитку:

- дослідження релігійно-світоглядних уявлень, культів, вірувань, магічних обрядів та відображення їх у мистецтві провідних спільнот Давнього світу;
- ідея можливості зодіакального датування давніх артефактів, не лише за зображеними на них символами сузір'їв зодіаку, домінуючих у певний історичний період (як це було запропоновано М.О. Чмиховим), а й за зображеннями, що відповідають головним культам тієї чи іншої астрономічної доби, зіставляючи і узгоджуючи такий спосіб з іншими методами датування;
- порівняльний аналіз релігійно-філософських систем провідних народів кінця I тисячоліття до н.е. – початку нової ери;
- з'ясування проблеми впливу філософських концепцій Бога на формування образу божества в мистецтві провідних культур кінця I тисячоліття до н.е. – початку нової ери.

Теоретичне значення дослідження. Дисертаційна робота є комплексним дослідженням, в якому використано базові твердження та наукові відкриття археології, історії, філософії, релігієзнавства, мистецтвознавства та астрономії, поставлено і вирішено комплекс мистецтвознавчих і релігієзнавчих проблем, які дають змогу осмислити еволюцію сакрального мистецтва як закономірний процес духовної еволюції людства, кожний етап якої збігається в часі з обумовленою явищем прецесії астрономічною епохою перебування точки перетину екліптики та екватора протягом 2150 років в певному знаку зодіакального кола. Теоретико-методологічна основа дисертації, її ключові положення й узагальнення можуть бути використані в подальших дослідженнях питань теорії та історії світової та вітчизняної культури. Запропонована концепція еволюції сакрального мистецтва як етапів духовної еволюції людства, що отримують відображення в космічних

циклах прецесії спонукає до подальшого наукового пошуку в напрямку рішення цієї складної культурологічної проблеми.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їх використання в навчальному процесі у викладанні базових курсів з «Історії та теорії світового мистецтва», «Історії релігій», «Історії релігійного мистецтва», «Історії світової та вітчизняної культури» у закладах вищої освіти, при написанні наукових робіт з історії релігії, культури та мистецтва, а також при розробці навчальних посібників для фахівців відповідного профілю.

4.3. Дисертація Бондарчук Я.В. є самостійною науковою роботою.

За результатами дисертаційного дослідження опубліковано 28 наукових праць, із них 25 одноосібні та 3 колективні: 1 монографія «Історія релігійного мистецтва як відображення духовної еволюції людства в космічних циклах прецесії». Львів: ПП «Релігійне видавництво «Святих Володимира та Ольги», 2022. 928 с., 26 статей, з яких 18 у наукових фахових виданнях України, 3 статті, що індексуються у міжнародній науково-метричній базі даних Web of Science, 3 статті у наукових періодичних виданнях інших держав, 2 статті апробаційного характеру, 1 монографія, яка додатково відображає результати дисертації.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті, опубліковані у виданнях, індексованих у Web of Science

1. Yaroslava Bondarchuk, Mykola Nesprava, Oleksandra Nesprava, Natalia Sikorska, Olena Ryhina. Spiritual evolution as a direction for improving human development. *Ad Alta: journal of interdisciplinary research*. 2023. August. № 13. Issue special XXXVI. S. 40–43.
2. Yaroslava Bondarchuk, Natalia Datsiuk, Mariana Studnytska, Oleksandr Bazhenov, Olena Stadnyk. Historical aspects of the religious art formation. *Synesis*. v. 6. n. 1. 2024. ISSN 1984 – 6754. Universidade Católica de Petrópolis, Rio de Janeiro, Brasil.
3. Nataly Zatsepina, Yaroslava Bondarchuk, Mariana Studnytska, Ivan Tsykhuliak. The potential of personality culture in religious art. *Multidisciplinary Reviews*. S. 1 – 7. Review article Published Online: June 10, 2024 <https://doi.org/10.31893/multirev.2024spe031>. <https://www.malque.pub/ojs/index.php/mr>.

Монографія

4. 1 Бондарчук Я. В. Історія релігійного мистецтва як відображення духовної еволюції людства в космічних циклах прецесії: монографія. Львів : ПП «Релігійне вид-во «Святих Володимира та Ольги», 2022. 928 с., 882 іл.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав із напрямку, з якого підготовлено дисертацію

5. Jarosława Bondarczuk. Ewolucja semantyki obrazu węża w sztuce epoki kamienia / Akcent. Literatura i sztuka. Czasopismo patronackie Instytutu Książki wydawane na zlecenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. 2022. Nr 2. S. 163 – 170.

6. Бондарчук Я.В. Відображення культу каменів у похованнях початку верхнього палеоліту / The 1st International scientific and practical conference «Science and innovation of modern world» (September 28-30, 2022) Cognum Publishing House, London, United Kingdom. 2022. P. 341 – 349 [499 p.].

7. Бондарчук Я.В. Проблематика відображення етапів духовної еволюції людства в космічних циклах прецесії у працях вчених ХХ – ХХІ ст. / The 11th International scientific and practical conference «Eurasian scientific discussion» (November 21-23, 2022) Barca Academy Publishing, Barcelona, Spain. 2022. P. 364 – 370 [553 p.].

**Статті у наукових виданнях,
включених до Переліку наукових фахових видань України**

8. Бондарчук Я. В. Теорії виникнення і розвитку первісного мистецтва в дослідженнях другої половини ХХ – початку ХХІ ст. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку : наук. зб. Напрям : Мистецтвознавство*. Вип. 26 / упоряд. і наук. ред. В.Г. Виткалов. Рівне : РДГУ, 2018. С. 101 – 107 [188 с.].

9. Бондарчук Я. В. Концепції розвитку світової культури другої пол. ХХ – поч. ХХІ ст. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку : наук. зб. Напрям : Культурологія*. Вип. 27 / упоряд. і наук. ред. В.Г. Виткалов. Рівне : РДГУ, 2018. С. 65 – 71 [132 с.].

10. Бондарчук Я. В. Вплив релігійно-світоглядних ідей на формування образу жінки в мистецтві палеоліту. *Вісник Львів. нац. акад. мистецтв*. Вип. 37. 2018. С. 42 – 56.

11. Бондарчук Я. В. Найдавніші зображення пар тварин, людей і териантропів 33 – 31 тисячоліття до н.е. *Наук. зап. Тернопіль. нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія: Мистецтвознавство* / за ред. О.С. Смоляка. Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В.Г. Гнатюка, 2019. № 1. Вип. 40. С. 221 – 228 [280 с.].

12. Бондарчук Я. В. Виникнення символу меандру як відображення релігійно-світоглядних уявлень палеолітичної людини. *Культурологічна думка : зб. Київ : Ін-т культурології Нац. акад. мистецтв України*, 2019. № 15. С. 83 – 89 [232 с.].

13. Бондарчук Я. В. Вплив релігійно-світоглядних чинників на організацію простору в будівлях найдавніших поселень Близького Сходу ХІ – VII тисячоліття до н.е. *Вісник Харк. держ. акад. дизайну та мистецтв: зб. наук. пр.* / за ред. Голубця О.М. Харків : ХДАДМ, 2019. 122 с. (*Мистецтвознавство*) № 2. С. 38 – 45.

14. Бондарчук Я. В. Символіко-семантичне навантаження образу птаха як відображення релігійно-світоглядних уявлень у мистецтві палеоліту. *Наук. зап. НаУКМА. Теорія і історія культури*. Т. 2. Київ, 2019. С. 53 – 63.

15.Бондарчук Я. В. Вплив культів сонця та землі на об'ємно-просторове рішення земляних та кам'яних сакральних структур V – III тисячоліття до н. е. *Культура України. Харк. держ. акад. культури*. 2019. С. 102 – 115.

16.Бондарчук Я. В. Вплив релігійно-світоглядних ідей на формування символів сонця та вогню в мистецтві первісного суспільства. *Вісник Закарпат. акад. мистецтв*. Вип. 12. Ужгород, 2019. С.85 – 94.

17.Бондарчук Я.В. Найдавніші образи териантропів (звіролюдей) як відображення теротеїстичних та тотемістичних уявлень первісного суспільства. *Мистецтвознавчі зап.: зб. наук. пр.* Вип. 35. Київ : ІДЕЯ ПРИНТ, 2019. С. 119 – 124 [370 с.].

18.Бондарчук Я. В. Теорії виникнення мистецтва в дослідженнях другої пол. XIX – першої пол. XX ст. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку : наук. зб. Напрямок : Мистецтвознавство*. Вип. 30 / упоряд. і наук. ред. В.Г. Виткалов. Рівне: РДГУ, 2019. С. 101 – 107.

19.Бондарчук Я.В. Концепції розвитку світової культури в дослідженнях XVIII – першої половини XX ст. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку : наук. зб. Напрямок : Культурологія*. Вип. 31 / упоряд. і наук. ред. В.Г. Виткалов. Рівне : РДГУ, 2019. С. 3 – 15.

20.Бондарчук Я. В. Антиномічне осмислення Бога в єдності трансцендентного та іманентного начал у провідних релігійно-філософських системах і мистецтві др. пол. I тисячоліття до н. е. – початку н. е. *Культурологічна думка: зб. наук. пр.* Київ : Ін-т культурології Нац. акад. мистецтв України, 2020. № 18. С. 132-146.

21.Бондарчук Я. В. Семантика образу бика в мистецтві кам'яного віку. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. Наук. зб. Напрямок : Мистецтвознавство*. Вип. 34. 2020. С.24-36.

22.Бондарчук Я. В. Формування антиномічної концепції Бога в філософії та мистецтві християн II – VI століть. *Вісник Нац. акад. керівних кадрів культури і мистецтв : наук. журн.* 2020. № 3. С. 46-54.

23.Бондарчук Я. В. Культ героїв та відображення їх у мистецтві II – I тис. до н.е. *Вісник Львів. нац. акад. мистецтв* 2020. Вип. № 43. С. 113-120.

24.Бондарчук Я. В. Відображення найдавнішого релігійного культу кісток у мистецтві пізнього ашелью та доби муст'є. *Наук. зап. НаУКМА. Історія і теорія культури*. Т. 4. 2021. С. 35-45.

25.Бондарчук Я. В. Еволюція семантики культових каменів та відображення її в сакральній архітектурі та мистецтві Давнього світу (від верхнього палеоліту до початку нової ери). *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку : наук. зб. Напрямок : Мистецтвознавство*. Вип. 48 / упоряд. і наук. ред. В.Г. Виткалов. Рівне: РДГУ, 2024. С. 6-18 [553 с.].

Опубліковані праці апробаційного характеру

26. Бондарчук Я. В. Відображення найдавніших культів у сакральних календарях палеоліту. *Актуальні питання культурології: альм. наук. т-ва «Афіна» каф. культурології та музезнавства Рівнен. держ. гуманіт. ун-ту*. Вип. 18 / за ред. проф. В.Г. Виткалова. Рівне :РДГУ, 2018. С. 8– 15 [195 с.].

27.Бондарчук Я. В. Зооморфні образи бінарної та триярусної структури всесвіту в мистецтві палеоліту. *Актуальні питання культурології*: альм. наук. т-ва «Афіна» каф. культурології та музеєзнавства Рівнен. держ. гуманіт. ун-ту. Вип. 19 / за ред. проф. В.Г. Виткалова. Рівне : РДГУ, 2019. С.25–32.

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

28.Бондарчук Я. В. Шість днів творення світу (синтез релігійних та наукових концепцій) : монографія. Острог : Вид-во На У«ОА», 2013. 152 с.

Слід вважати, що дисертаційна робота Бондарчук Я.В. є достатньою мірою апробованою.

Апробація результатів дослідження здійснювалася на міжнародних наукових конференціях: XIII Міжнародній науково-практичній конференції «Євроінтеграційні процеси в сучасній Україні: культурно-мистецькі аспекти розвитку (Рівне, 15-17 листоп., 2017), XV Міжнародній науково-практичній конференції «Європейський культурний простір і українські перспективи» (Рівне, 14–15 листоп., 2019), XVI Міжнародній науково-практичній конференції «Україна першого двадцятиріччя ХХІ століття: культурно-мистецький вимір» (Рівне, 17-18 листоп., 2020), Міжнародній науково-професійній конференції Товариства культурного та наукового прогресу Центральної та Східної Європи «Science without boundaries of development in the 21 century» (Наука без кордонів розвитку в 21 столітті» (Будапешт, 30 серп. 2020), XVII Міжнародній науково-практичній конференції «Стратегія розвитку світової та української культури: сучасні акценти та перспективи» (Рівне, 18-19 листоп. 2021 р.), I Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Наука та інновації в сучасному світі» (Лондон, 28-30 верес., 2022), XVIII Міжнародній науково-практичній конференції «Світовий культурний простір крізь призму сучасних глобалізаційних пандемічних викликів та війни» (Рівне, 15 листоп. 2022 р.), XI Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Євразійські наукові дискусії» (Барселона, 21-23 листоп, 2022), XIX Міжнародній науково-практичній конференції «Українська і світова культура в умовах глобалізаційних викликів та умов війни» (Рівне, 16-17 листоп. 2023) та ін.

4.4. Вважати, що дисертація Бондарчук Ярослави Віталіївни на тему: «Генеza та еволюція сакрального мистецтва Провідних спільнот Давнього світу» є завершеним самостійним дослідженням, яке відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. № 261, Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня

доктора наук, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 17.11.2021 р. №1197.

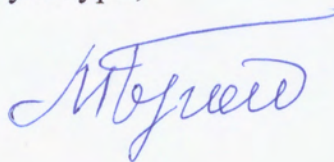
5. РЕКОМЕНДУВАТИ

Виходячи з наведеного вище, спільне засідання кафедри суспільних наук та кафедри теорії та історії культури Національної музичної академії імені П. І. Чайковського затверджує цей висновок і рекомендує дисертацію Бондарчук Я.В. на тему: «Генеza і еволюція сакрального мистецтва провідних спільнот Давнього світу», подану на здобуття ступеня вищої освіти доктора мистецтвознавства за спеціальністю 26.00.01 – Теорія та історія культури (мистецтвознавство), до захисту у спеціалізованій вченій раді.

Рішення прийняте одногосно.

Головуючий на спільному засіданні кафедр суспільних наук і теорії та історії культури,

рецензент

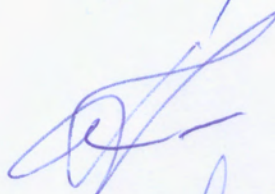
Бровко М.М.

Рецензент

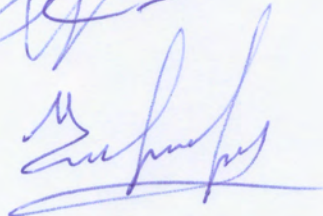
Тишко С.В.

Рецензент

Кривошея Т.О.

Секретар

Чорний Р.В.